

Why this now? A genre analytic approach to mixed aphasic / non-aphasic interactive events.

Waar komt dit vandaan? Een genre analytische benadering van gesprekken met afasie.

Christine Versluis

De titel van mijn onderzoek, 'Why this now,' verwijst naar de vraag die geregeld in je kan opkomen als je als logopedist in gesprek bent met iemand met afasie. Je begrijpt niet wat zij bedoelt en als je een suggestie oppert heb je het bij het verkeerde eind. Nu kunnen deze communicatieproblemen te maken hebben met het simpele feit dat je gesprekspartner een taalstoornis heeft. Het is ook mogelijk dat je zelf niet echt uitblinkt in communiceren met mensen met afasie. Maar is dat waar? En als je een matige gesprekspartner zou zijn, waarom dan precies? Het doel van dit onderzoek is om erachter te komen hoe je de taaluitingen van mensen met niet-vloeiende afasie beter op waarde zou kunnen schatten.

Introductie

'Why this now' is het verslag van een kwalitatief discourse analytisch onderzoek naar de communicatieve waarde van verbale uitingen van sprekers met niet-vloeiende afasie. Mijn onderzoek begint met de aanname dat de betekenis van verbale uitingen afhankelijk is van het soort gesprek dat je voert. In de terminologie van dit onderzoek: 'betekenis is afhankelijk van het *discourse genre* waaraan je deelneemt.' In de stamkroeg bestel je een biertje in een bij voorkeur informele stijl van spreken en in de rechtszaal houd je een pleidooi met zorgvuldig gekozen retorische middelen. De contextuele dimensie van de interactie (de stamkroeg, de rechtszaal), de tekstuele dimensie (het bestellen, het pleiten) en de linguïstische dimensie ervan (de informele stijl, het retorisch repertoire van de strafpleiter^{*}) vormen samen het referentiekader van de taaluitingen die jij en je gesprekspartner gebruiken. Gesprekspartners projecteren voor ieder genre van interactie een zogenoemd cognitief 'genre model.' Dit is een specifiek complex van kennis en gedrag ten aanzien van de drie genoemde dimensies. Concrete verbale uitingen van sprekers hangen zo samen met hun projectie of verwachtingen op drie niveau's van interactie. Op het contextuele niveau gaat het om de projectie van sociale, culturele en materiële omstandigheden. Op tekstueel niveau gaat het om de projectie van te gebruiken mondelinge of schriftelijke 'tekst.' Op het code niveau gaat het om de projectie van te gebruiken klanken, woorden en zinnen. Genre modellen maken deel uit van de *common ground* van taalgebruikers. Gesprekspartners gebruiken naast die gedeelde projecties ook individuele projecties als dat beter past bij wat van waarde is voor hen op dat moment. Als je in de stamkroeg bijvoorbeeld heel formeel bestelt met "zou ik van u twee vaasjes pils kunnen krijgen?" distantieer je je van de gemiddelde stamgast en profileer je jezelf als outsider. Gesprekspartners gebruiken dus verbale middelen om hun individuele oriëntatie op een interactieve gebeurtenis – een 'genre gebeurtenis – kenbaar te maken en de verwachtingspatronen van hun gesprekspartner te sturen. Ik veronderstel dat je de betekenis van een door afasie beperkte verbale uiting makkelijker kunt herkennen als je het bijbehorende genre model deelt met de spreker. Wanneer gesprekspartners onbewust

* Een denkbeeldig voorbeeld van een vraag-antwoord sequentie: "Was verdachte daar ter plaatse? Nee, onmogelijk. Hij lag namelijk in het ziekenhuis!"

individuele, niet-gedeelde verwachtingen hebben van hun gesprek of wanneer hierover onduidelijkheid bestaat, kan dat juist de waardering van elkaars uitingen belemmeren. Om dit te onderzoeken heb ik de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

Op welke manier tonen een afatische en een niet-afatische gesprekspartner hun verwachtingen van de gesprekssituatie waarin zij verkeren?

- a. Is het mogelijk dat een afatische en een niet-afatische gesprekspartner verschillende genre modellen projecteren tijdens een gesprek, zonder dat zij zich daarvan bewust zijn?
- b. Als dat zo is, hoe verschillen die modellen dan van elkaar wat betreft hun contextuele, tekstuele en linguïstische dimensies?
- c. Hoe is afasie van invloed op het ontwikkelen van gedeelde kennis over de gesprekssituatie?

Om deze vragen te onderzoeken heb ik een gespreksanalyse – zogenoemde genre analyse - gemaakt van drie afzonderlijke persoonlijke interviews met een afatische geïnterviewde door een niet-afatische interviewer. De analyses tonen hoe het gegeven van afasie de contextuele en tekstuele verwachtingen van de niet-afatische gesprekspartners beperkt. De afatische gesprekspartners echter gebruiken contextuele en tekstuele schema's die normaal geassocieerd worden met het genre van persoonlijke interviews. Bovendien gebruiken zij op linguïstisch niveau verbale structuren die strategisch naar die conventionele schema's verwijzen. De analyse toont dat de afatische verbale uitingen vaak elliptisch en semantisch vaag zijn, maar dat het betekenispotentieel ervan uitstekend benut kan worden door gesprekspartners die hetzelfde referentiekader van genrekennis en -gedrag gebruiken.

Methode

Ik maak in dit onderzoek gebruik van een kwalitatieve methode van gespreksanalyse, de zogenoemde genre analyse. Een genre analist probeert op grond van de specifieke taaluitingen die zijn gebruikt in een bepaald gesprek te reconstrueren welke genre modellen de deelnemers aan dat gesprek hebben geprojecteerd. Bij de analyse neem ik een ethnomethodologisch standpunt in. Dat houdt in dat ik mijn eigen subjectieve perspectief gebruik als bron van expertise om de rationale vast te stellen van het (verbale) gedrag van de verschillende gesprekspartners. Ik maak dus expliciet gebruik van mijn eigen kennis en ervaring als Nederlandse taalgebruiker en gesprekspartner, logopedist en wetenschapper. Het discourse genre dat ik heb onderzocht is het persoonlijke interview tussen een Nederlandstalige niet-afatische interviewer en een afatische geïnterviewde. Ik heb drie van zulke gesprekken verzameld: Het interview met Sara[†], 67 jaar, 11 jaar post onset geïnterviewd in het verpleeghuis waar zij woont; met Ben, 64 jaar, 7 jaar post onset geïnterviewd in het afasiecentrum dat hij bezoekt; en met Ronald, 31 jaar, 4 maanden post onset geïnterviewd in een poliklinische setting. De gesprekken gaan over de beroerte en over het dagelijks leven van de geïnterviewde voor en na dat incident. Vervolgens heb ik de audio-opnamen van de interviews en transcripties daarvan steeds op drie niveau's van interactie beschreven: het contextuele niveau met de variabelen van situatie en setting, de participanten met hun rol en relatie, relevante domeinen of levenssferen, doelen en functies van het gesprek; het tekstuele niveau met de variabelen van inhoud, type, vorm en structuur; en het code niveau met de variabelen van modaliteit, register, stijl, en retoriek.

[†] De namen Sara, Ben en Ronald zijn gefingeerd.

Voorafgaand aan de analyses van de interviews met de afatische gesprekspartners heb ik genre analyses gemaakt van vijf gelijksoortige interviews met personen die geen hersenbeschadiging hadden, maar eveneens te maken kregen met een plotselinge invaliditeit door trauma of ziekte. Deze analyses geven een beeld van de dimensies van dit genre van interviews wanneer er geen afasie in het spel is.

Resultaten

Op basis van mijn analyse stel ik vast dat de niet-afatische gesprekspartners schema's projecteerden van kennis en gedrag die op contextueel niveau een prettige, gelijkwaardige relatie tussen de gesprekspartners mogelijk maakten. Daarbij houden zij er rekening mee dat de identiteit van de afatische gesprekspartner sterk bepaald wordt door het gegeven van de afasie. Op tekstueel niveau projecteren zij een eenvoudig, sober verslag waarin de beroerte wordt weergegeven als een opeenvolging van concrete feiten. Evaluatie van die feiten wordt wel gewaardeerd als het gaat om het uiten van passende emoties, maar een meer complex individueel perspectief op de gebeurtenis maakt geen deel uit van dit genre model. Op code-niveau wordt de functionele variatie van elliptische verbale uitingen – zoals topic-comment, directe rede en idioom – gewaardeerd als slim en economisch alternatief voor een grammaticaal volledige en beschrijvende manier van referentie.

De afatische gesprekspartners projecteerden schema's van kennis en gedrag die op contextueel niveau eveneens goede relaties en beleefdheid mogelijk maakten (Ben), maar niet ten koste van het verwezenlijken van tekstuele doelen (Sara, Ronald). Om het eigen verhaal te communiceren kunnen beleefdheidsnormen worden uitgedaagd. Op tekstueel niveau zijn er geen grenzen aan wat kan worden verteld. In plaats van voor een feitelijk verslag, De geïnterviewden kiezen niet voor het feitelijke verslag, maar voor het complexe 'queeste-verhaal' waarin zij de betekenis van de beroerte in hun leven formuleren of een een bijna-dood ervaring beschrijven. Op het code-niveau zijn talige keuzes sterk georiënteerd op het vestigen van de aandacht op de sociaal-culturele kennis die passend is bij het genre van persoonlijk interviewen. De geïnterviewden geven dus openheid over hun persoonlijke ervaring van levensbepalende gebeurtenissen, met name de ervaring van ernstige ziekte en ze verklaren welke betekenis die hebben gehad voor hen. Talige en ook tekstuele keuzes, hoe elliptisch ook, activeren in dat opzicht conventionele culturele schema's. De interviewers hebben moeite om deze keuzes als zodanig te waarderen. Als Sara bijvoorbeeld zegt: "ikzelf vroeger altijd dronken want papa altijd seksueel" en later "hersenbeschadiging...maar ook dronken dronken dronken en dan eh hersenbeschadiging" probeert de interviewer eerst om dit misbruikscenario ondergeschikt te maken aan de eigen tekstuele projectie. Zij suggereert een causaal verband tussen alcoholisme en de beroerte "dus u denkt: 'het komt doordat ik zoveel dronk'?" Die suggestie blijkt onjuist. Was haar tekstuele verwachting meer open geweest en minder gefocust op puur het incident van de beroerte – de directe aanleiding voor de afasie – dan zou zo'n expliciete formulering mogelijk voldoende taboe-waarde hebben gehad om het misbruikverleden te herkennen als een prominent, op zichzelf staand verhaal. Als Ben bijvoorbeeld zegt "heen en weer geslingerd," suggereert de interviewer een letterlijke referent: "u bedoelt uw lichaam?" Die suggestie blijkt eveneens onjuist. Was haar tekst-projectie niet zo gericht geweest op afasie ten koste van andere aspecten van de beroerte, bijvoorbeeld het traumatische van die ervaring, dan zou zij misschien "heen en weer-geslingerd" hebben herkend als een beschrijving van een bijna-doodervaring via de figuurlijke interpretatie 'heen en weer geslingerd tussen hoop en vrees.' Als Ronald bijvoorbeeld vertelt hoe hij na zijn beroerte

pas na na uren gevonden wordt, gebruikt hij “en tadaa!” Deze uitroep gebruikt hij na uitgebreid te hebben beschreven hoe tijdens die uren degene die hem uiteindelijk ontdekt driemaal aanbelt, klopt, verkeerde gevolgtrekkingen doet – ‘zeker staden’ – en weer vertrekt. De interviewer beantwoordt “en tadaa” met “ja [...] ja dus je hebt tamelijk [...] lange tijd alleen gelegen.” Die respons is niet direct onjuist, maar opnieuw beperkt tot de feitelijke laag van het verhaal. Had de interviewer Ronald’s voorgaande verhaal gewaardeerd als een narratieve verwerking van zijn ziekte en een middel om zijn identiteit te reconstrueren – wat een erkende functie is van alle verhalen over persoonlijke ziekte – dan zou zij ‘tadaa!’ misschien op de gebruikelijke waarde hebben geschat, namelijk als uitroep van iemand die zelf tevoorschijn komt. Mogelijk had ze dan niet slechts het feit benoemd dat hij zo lang alleen was na zijn beroerte, maar ook gezien dat Ronald zich in zijn verhaal uitdrukkelijk niet identificeert als passief slachtoffer. Met een “dat was wel even een verassing voor ze!” zou zij de door hem beschreven gelijkwaardige relatie met zijn ‘redders’ hebben erkend. In elk van deze voorbeelden is de tweede interpretatie eigenlijk de meest gebruikelijke. Iets veroorzaakte dat de interviewers de uitingen van de afatische sprekers uit deze voorbeelden echter niet ‘serieus’ namen. Ze waren gericht op de feiten, op het ‘wat’ van het verhaal en niet op het ‘hoe.’ De afatische taaluitingen waren voor hen eerder betekenisvol als middel om een referent te identificeren, dan als middel om meer te horen over het perspectief van de spreker op die referent.

In het interview met Sara werden de gesprekspartners zich ervan bewust dat zij uiteenlopende genre verwachtingen hadden en lukte het hen om die succesvol te onderzoeken. Aan het begin van het interview komt Sara onverwacht met haar expliciete verhaal over misbruik. Dit choqueert de interviewer en om de situatie te ‘redden’ kiest zij ervoor om de uiting openlijk serieus te nemen en gaat zij op zoek naar een rationale achter die uiting, met andere woorden naar een tekstmodel waarin die uiting niet bedreigend is. Dit resulteert in de co-constructie van Sara’s complexe queeste-verhaal waarin de beroerte een onverwachte oplossing blijkt te bieden voor psychosociale problemen. Sara vervult daarbij een actieve rol en gebruikt ook grammaticale middelen om de interviewer te sturen. In de andere interviews werden uiteenlopende genre projecties misschien gevoeld, maar komt het niet tot een exploitatie daarvan. Ben past uiteindelijk zijn spreekstijl aan aan het descriptieve, sequentiële schema van de interviewer. Dit doet hij wel ten koste van de sleutepisode uit zijn oorspronkelijke verhaal. Ronald daagt de interviewer uit op interpersoonlijk (contextueel) niveau, maar slaagt er niet in om herkenning te krijgen van de evaluatieve laag in zijn verhaal: zijn eigen perspectief op de gebeurtenis van zijn beroerte als een bron van verlies en sociaal isolement.

Hoe was de afasie zelf van invloed op de manier waarop de gesprekspartners genrekennis konden delen in de gesprekken? Veel uitingen waren, zoals verwacht, elliptisch en semantisch vaag. Individuele projecties werden door de afasie niet duidelijk aangegeven en mede daardoor ontstonden communicatieproblemen. In het interview met Sara lukte het niettemin om boven tafel te krijgen dat de gesprekspartners verschillende projecties hadden. Nadat dit erkend was, konden beide genre modellen openlijk worden uitgespeeld. In dat proces kon de betekenis van elliptische uitingen uitputtend en succesvol worden onderzocht.

De studie suggereert dat het belangrijk is je te realiseren dat gesprekspartners met afasie andere intuïties kunnen hebben over aanpassing aan niet-vloeiendheid dan

gesprekspartners zonder afasie. De niet-afatische strategie in de onderzochte cases ging uit van een beperkt tekstniveau en een prominent contextueel niveau. Met andere woorden was het motto: als je geen vloeiende beheersing van taal hebt, houd je boodschap dan eenvoudig en gebruik je taalvermogen om de conversatie zelf zo goed mogelijk te managen. Afatische gesprekspartners toonden dat er voor hen echter geen beperkingen bestonden ten aanzien van de verhalen die zij zouden kunnen en willen vertellen. Afasie betekende voor hen vooral de noodzaak voor linguïstische keuzes die effectief aansluiten op de kennis van de wereld die zij als Nederlandse taalgebruikers verwachten te delen met hun gesprekspartner.